

Het Gewestelijk plan Zuid-Holland-West en de opkomst van de regionale planning in Nederland

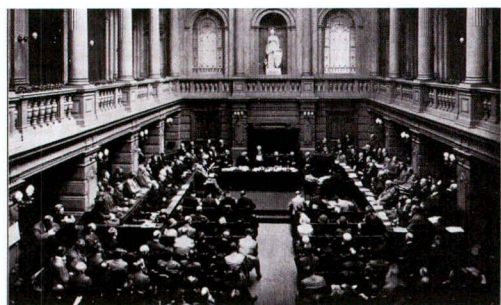
YVONNE VAN MIL

In het voorjaar van 1929 werd in Den Haag het Gewestelijk plan Zuid-Holland-West tentoongesteld. Anders dan de titel suggereert toonde de expositie geen ontwerp, maar een voorstudie: een verzameling van gegevens die nodig waren bij het opstellen van een gewestelijk plan. Niet eerder waren de resultaten van een dergelijk vooronderzoek in Nederland met het publiek gedeeld en het getoonde materiaal was van een omvang die wellicht alleen in Londen of New York werd geëvenaard. Wat was de intentie van deze tentoonstelling? En welke bijdragen heeft deze geleverd aan de totstandkoming van streekplannen in Nederland?

Regionale planning was begin jaren 1920 in Nederland hoofdzakelijk het terrein van enkele vooruitstrevende ontwerpers, onderzoekers en bestuurders die er via ideeën uit Engeland, Duitsland en de Verenigde Staten mee bekend waren geworden. Ze deelden de gedachte dat de ontwikkeling van een gewest of streek gezien moest worden als primair algemeen belang, waaraan dorpen en steden die in het gewest lagen ondergeschikt moesten zijn. De factoren die leidden tot de opkomst van regionale planning waren nagenoeg overal dezelfde: een sterke toename van de bevolking op een betrekkelijk klein

oppervlak, gebrek aan onderlinge samenhang en samenwerking tussen steden en dorpen, onvoldoende verbindingen tussen de steden, voortschrijdende aantasting van de natuur en de opeenhoping van grote en kleine steden die samen een min of meer samenhangende conglomeratie vormden (Rapport betreffende het gewestelijke plan, 1925, pp. 341-342).

In Nederland was het de jurist Dirk Hudig (1872-1934) die de gewestelijke plannen op de agenda zette. Als directeur van het Nederlands Instituut voor Volkshuisvesting en Stedebouw (NIVS) wist hij het voor elkaar te krijgen het congres van de International Garden Cities and Town Planning Association, voor de gelegenheid het Internationaal Stedebouwcongres genoemd, naar Nederland te halen. Zo'n 480 gedelegeerden uit 24 landen kwamen van 2 tot 9 juli 1924 in Amsterdam bijeen om ideeën uit te wisselen over het hoofdthema van het congres: het gewestelijk plan. Hudig propageerde daar, samen met enkele leden van de Stedebouwkundige Raad van het NIVS, de noodzaak van regionale plannen.

Openingsvergadering Internationaal Stedebouwcongres, Amsterdam, Juni 1924 (overgenomen uit: Bloemers, 1930, p. XI).

DE NOODZAAK VAN EEN GEWESTELIJK PLAN

Eén van de vier Nederlandse sprekers tijdens het Internationaal Stedebouwcongres was de directeur van de Dienst Stadsontwikkeling en

§ Pieter Bakker Schut, één van de initiatiefnemers van de Stedebouwkundige Raad (bron: Haags Beeldarchief).

Volkshuisvesting in Den Haag, Pieter Bakker Schut (1877-1952). Als bestuurslid van het Nederlands Instituut voor Volkshuisvesting – sinds 1921 uitgebreid met het domein Stedebouw – en één van de initiatiefnemers van de Stedebouwkundige Raad, zette hij zich samen met Hudig in de jaren 1920 en 1930 in voor de regionale planning. Voor het congres schreef hij het pre-advies ‘De noodzaak van gewestelijke uitbreidingsplannen in Nederland’.

Zowel in het advies als in zijn voordracht ging Bakker Schut uitgebreid in op de sterke groei van de Nederlandse bevolking en de ontwikkeling van het verkeer. De relatie tussen beide leidde volgens hem tot het uitvloeien van de steden en de aantasting van de natuur. Regionale plannen waren daarom meer dan ooit noodzakelijk. Bakker Schut noemde vier regio’s waar de problematiek bijzonder urgent was: de stedelijke regio Amsterdam, inclusief de Zaanstreek en het Gooi, een sub-urbaan deel van de provincie Utrecht, met de steden Utrecht, Amersfoort en de villadorpen Zeist, De Bilt en Baarn, het zuidelijk deel van Limburg met de bloeiende mijnindustrie en het westelijk deel van Zuid-Holland.

Voor de toekomstige ontwikkeling van deze regio’s, zo stelde Bakker Schut, diende eerst een gewestelijk plan te worden opgesteld, waarin op hoofdlijnen de intercommunale

land- en waterwegen (inclusief tram- en spoorwegen) en de toekomstige bestemmingen van terreinen moesten worden aangegeven. Daarna volgde pas het opstellen van een gemeentelijk uitbreidingsplan en tenslotte het ontwerpen van een deelplan voor de wijk. Door deze hiërarchie kon het gewest stelselmatig worden ontwikkeld en konden misverstanden op het gebied van verkeer en het behoud van cultuurlandschappen en recreatieve ruimten worden voorkomen (Bakker Schut, 1924, pp. 133-138; Internationaal Stedebouwingcongres Amsterdam, 1924, pp. 29, 39).

Door het opstellen van een regionaal plan werden gemeenten gedwongen vooraf overleg te plegen, waardoor vraagstukken tijdig onder ogen konden worden gezien en dat niet, zoals volgens Bakker Schut herhaaldelijk gebeurde, *allerlei kwesties aan de orde komen op een ogenblik, dat het feitelijk te laat is, omdat men voor voldongen feiten staat of omdat men zich op een bepaalden gedachtegang heeft ingesloten*. Bovendien zou het *georganiseerd overleg* er toe kunnen leiden dat wantrouwen en afgunst tussen gemeenten plaats maakten voor samenwerking en begrip voor elkaars behoeften (Bakker Schut, 1929, pp. 363-372).

In 1924 waren er nog geen wettelijke regelingen voor het opstellen van gewestelijke plannen, maar het was voor gemeenten wel

mogelijk om op vrijwillige basis uitbreidingsplannen op elkaar af te stemmen. Het feit dat deze samenwerking uitbleef, toonde volgens Bakker Schut de noodzaak van een wettelijke regeling aan ('Rapport betreffende het gewestelijke plan', 1925, p. 347). Vóór die regeling daadwerkelijk tot stand zou komen, zo vreesde Bakker Schut, zouden nog vele jaren verlopen. Hij achtte het dan ook niet nodig om op die wettelijke voorzieningen te wachten. *Het verzamelen van gegevens, het voorbereiden en opstellen van het plan kan zeer wel geschieden zonder eenige wijzigingen in ons staatsrecht. Daartoe is alleen noodig samenwerking tusschen de belanghebbenden* (Bakker Schut, 1925, p. 612).

Bakker Schut benadrukte dat een zo veelomvattend plan en een voor de ontwikkeling van de streek zo belangrijk ontwerp uiteraard niet kon worden opgesteld voordat er een uitgebreide studie is gemaakt van de demografische, economische, geografische en stedenbouwkundige gegevens van de betreffende streek en de daarin gelegen gemeenten. Dergelijke voorstudies, die vooral in Engeland, maar ook in de Verenigde Staten gepubliceerd waren, lieten de grote betekenis zien die een 'survey' kon hebben voor de uitwerking van het gewestelijk plan. *Ook als propagandamiddel voor de rationale ontwikkeling van het gewest is de publicatie van zulke gegevens een factor van niet te onderschatten waarde*, aldus Bakker Schut ('Rapport betreffende het gewestelijke plan', 1925, p. 344).

HET GEWESTELIJK PLAN ZUID-HOLLAND-WEST

Naar aanleiding van het Internationaal Stedenbouwcongres in 1924 hadden in Zuid-Holland de steden Den Haag en Rotterdam, die het grootste belang hadden bij de totstandkoming van een plan voor de regio Zuid-Holland-West, het initiatief genomen een zeer uitvoering vooronderzoek in te stellen. De Haagse Dienst Stadsontwikkeling en Volkshuisvesting – onder leiding van Bakker Schut – en de Rotterdamse Bouwpolitie en Woningdienst – onder leiding van M.J.I. de Jonge van Elle-

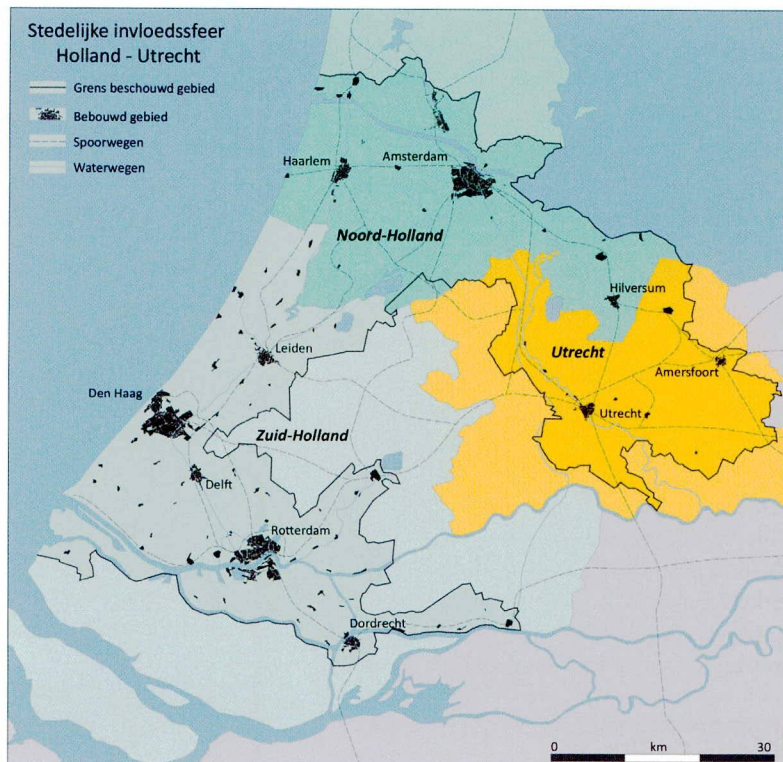
meet – vertrouwden het onderzoek toe aan de stedenbouwer Theodoor Karel van Lohuizen (1890-1956) (Bakker Schut, 1929, pp. 321-343). Van Lohuizen werkte sinds 1921 bij de Rotterdamse Woningdienst en kreeg al snel de reputatie van pionier in het stedenbouwkundig onderzoek. In 1923 vroeg Hudig hem lid te worden van de Stedenbouwkundige Raad van het NIVS (Van der Valk, 1990, p. 27). Van Lohuizen had, waarschijnlijk op aansporing van Hudig, voor het Stedenbouwcongres de ontwikkeling van het westen van Nederland, de regio die later de naam Randstad kreeg, in kaart gebracht. Zijn onderzoek, dat hij in 1925 publiceerde in het *Tijdschrift voor Economische Geografie*, moest duidelijk maken dat er voor het verstedelijkte gebied van Nederland gewestelijke plannen nodig waren.¹

In 1929 was het vooronderzoek voor de regio Zuid-Holland-West gereed. Beide stadsbe-

§ Theodor Karel van Lohuizen (bron: Van Eesteren-Fluck & Van Lohuizen Stichting).

§ Kaart Stedelijke invloedsfeer Holland-Utrecht (bron: Yvonne van Mil, 2015. Op basis van de kaart van Th.K. van Lohuizen uit 1924).

sturen vonden de resultaten belangwekkend genoeg voor een tentoonstelling. Op 28 maart 1929 werd deze geopend in het Gemeentelijk Gymnasium aan de Laan van Meerdervoort in Den Haag. Tijdens de opening gaf Bakker Schut een uitvoerige toelichting op de tentoonstelling (Het Vaderland, donderdag 25 maart 1929). Net als in het geschreven verslag bij de tentoonstelling benadrukte hij dat het niet ging om een plan, zelfs niet om een aanzet daartoe. De expositie toonde enkel een verzameling gegevens, op grond waarvan in een later stadium een gewestelijk plan kon worden opgesteld. Aan de hand van het getoonde overzicht beoogden de initiatiefnemers een denkbeeld te geven van de wijze waarop het gewest was gegroeid en daarmee *de noodzakelijkheid van een planmatig en gecentraliseerd optreden te demonsteren* ('Rapport Gewestelijk plan Zuid-Holland-West', 1929). Tijdens de expositie werden 60 kaarten, variërend in schaal van 1 op 25.000 tot 1 op 100.000

en een 15-tal grafieken over de geografische, demografische en infrastructurele ontwikkeling van het westelijk deel van de provincie Zuid-Holland getoond. Het gebied waarnaar het onderzoek was verricht was aanzienlijk kleiner dan Van Lohuizens voorgaande studie naar de 'Randstad'. De regio werd voor een belangrijk deel bepaald door de grote steden Rotterdam en Den Haag en de middelgrote steden Leiden, Delft, Schiedam, Dordrecht, Gouda, Gorinchem en Vlaardingingen. Het industriegebied langs de grote rivieren, het tuinbouwgebied Westland en de Bollenstreek werden in directe relatie gebracht met deze steden. Verder beschikte het plangebied over een groot oppervlak landelijk gebied. Het doel van een gewestelijk plan was dan ook vooral preventief: het moest voorkomen dat de nog open delen in Zuid-Holland werden volgebouwd met industrie of woonwijken. Op de kaarten en grafieken werd de urgentie van een regionaal plan goed zichtbaar.

Het westelijk deel van Zuid-Holland was het dichtst bevolkte gebied van Nederland: het oppervlak van het plangebied besloeg vijfen-eenhalf procent van de totale oppervlakte van Nederland, terwijl 23 procent van de totale bevolking er was gehuisvest. Het kerngebied van Zuid-Holland was zelfs dichter bevolkt dan het Duitse Ruhrgebied, dat over het algemeen werd beschouwd als de dichtst bevolkte regio van Europa. In tegenstelling tot het Ruhrgebied, waar de ontwikkeling werd beheerst door de kolenmijnen, had Zuid-Holland diverse bestaansmiddelen die een veelheid van belangen en tegenstrijdigheden met zich meebrachten. Toch was hier sprake van een grote economische samenhang.

Het onderzoek van Van Lohuizen werd van dusdanig belang geacht dat de resultaten enkele maanden later in de Nederlandse Handelshogeschool in Rotterdam tentoongesteld werden (Nieuwe Rotterdamsche Courant,

zondag 5 mei 1929). In navolging van de tentoonstellingen gaf Bakker Schut voor de afdeling Zuid-Holland van de Vereniging van Nederlandse Gemeenten de lezing 'Over gewestelijke plannen en de urgentie van zulk een plan in het westen van Zuid-Holland'.² Tijdens de tentoonstelling die Hudig in 1930 ter ere van het 12,5 jarig bestaan van het NIVS organiseerde in het Stedelijk Museum in Amsterdam, werden de kaarten en grafieken van Van Lohuizen opnieuw getoond. De bijhorende publicatie sprak van *een zeer uitvoering vooronderzoek, [...] van wetenschappelijke betekenis en van een omvang, als wellicht alleen door dat ten behoeve van New York geëvenaard* (Bloemers, 1930, p. 136).

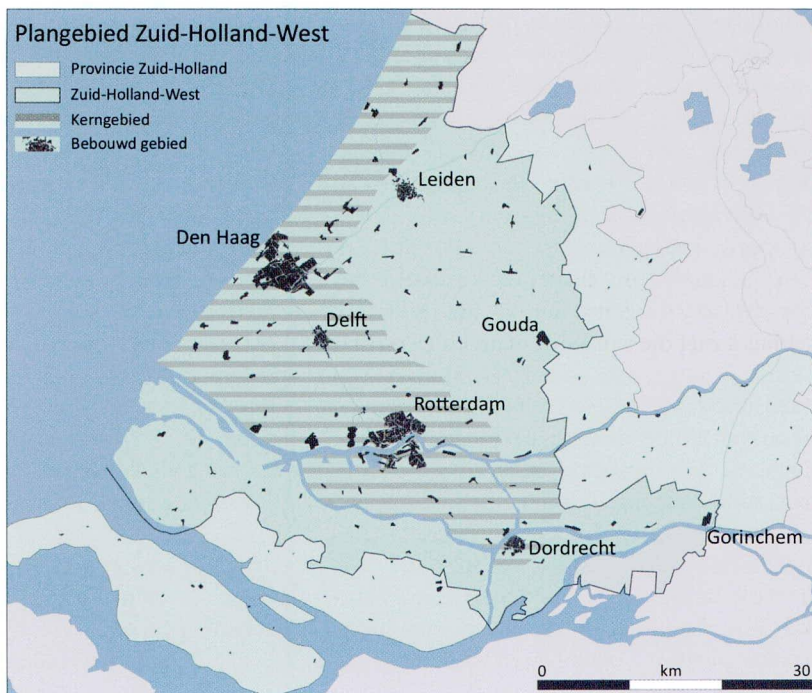
COMMISSIE VAN ADVIES VOOR DE UITBREIDINGS- PLANNEN IN ZUID-HOLLAND

Van Lohuizens onderzoek vormde in 1929 de aanleiding voor Gedeputeerde Staten van

Foto van Waterwegenkaart (schaal 1:100.000), behorende bij de tentoonstelling in 1929. Th.K. van Lohuizen (bron: Haags gemeentearchief). De kaart was oorspronkelijk in kleur.

§ Kaart provincie Zuid-Holland met gewestelijk plangebied Zuid-Holland-West en kerngebied. Bron: Yvonne van Mil, 2015. Op basis van de kaart van Th.K. van Lohuizen uit 1929.

Zuid-Holland om een Commissie van Advies voor de Uitbreidingsplannen op te richten. Het onderzoeksmateriaal werd in handen van deze commissie gesteld, met de opdracht een streekplan te ontwerpen, aan welke de betrokken gemeenten zich moesten aanpassen (Bloemers, 1930, pp. 136, 137). Daarnaast had de commissie – onder leiding van H. van Boeijen – de taak Gedeputeerde Staten voorlichting te geven over de uitbreidingsplannen die ter goedkeuring aan dit college zouden worden voorgelegd. Van een officieel streekplan voor Zuid-Holland-West is het voor de Tweede Wereldoorlog niet gekomen. Wel leidde de instelling van de commissie in Zuid-Holland tot de voorbereiding van een tweetal streekplannen: voor het Westland en voor IJsselmonde (Bakker Schut, 1944, p. 106). Nog voor de Zuid-Hollandse Commissie van Advies officieel was ingesteld, werd in 1928 de Streekplancommissie Westland opgericht. De subcommissie beoogde met een streekplan de bestaande spanning tussen de woningbehoefte van de omliggende steden, Den

Haag, Delft en Rotterdam, en de wens van de tuinbouwgemeenschap om over voldoende geschikte gronden te kunnen blijven beschikken, op te heffen. De Streekplancommissie Westland werd vanaf 1929 bijgestaan door de Zuid-Hollandse Commissie van Advies. De analyses welke voor de opstelling van het plan van belang waren, werden vastgelegd in een (niet gepubliceerd) rapport. De belangengestellingen tussen de betrokken gemeenten waren echter dusdanig groot dat de commissie er niet in slaagde om voor het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog tot een ontwerp te komen (Bakker Schut, 1944, pp. 106,107; Kemmers, 2000). Voor IJsselmonde werd wel een streekplan opgesteld. In 1931 werd, onder leiding van de Commissie van Advies, een studiecmissie voor IJsselmonde ingesteld. Na zeven jaar publiceerde deze in 1938 haar bevindingen in een vuistdik rapport en een plankkaart. Het streekplan is nooit officieel vastgesteld. Het bleef een wensbeeld zonder juridische basis. De betrokken gemeenten kwamen niet tot een overeenstemming en de

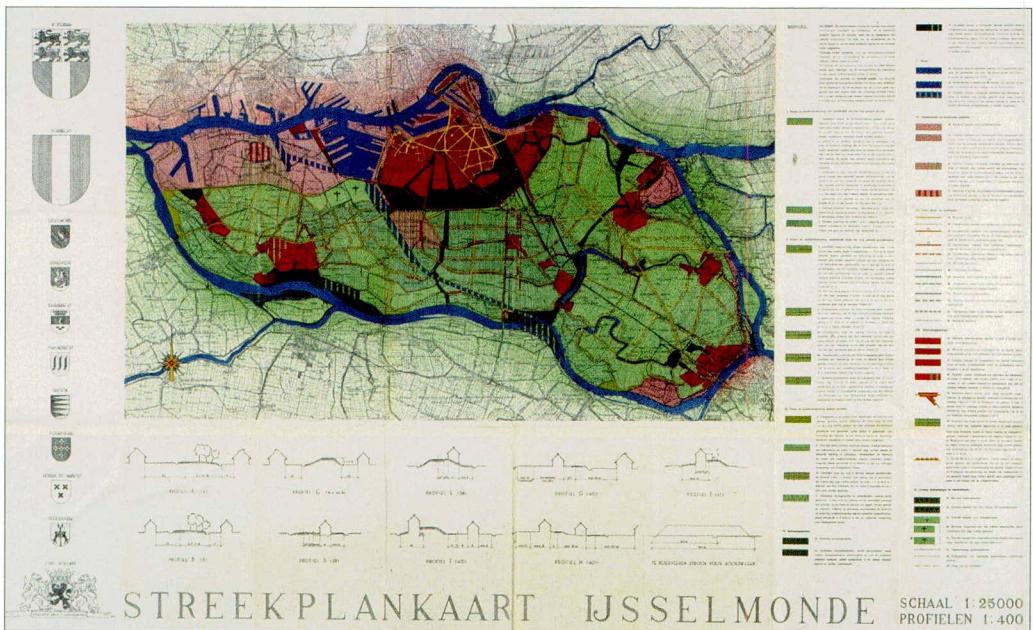
bepalingen in de Woningwet waren te vrijblijvend om hen tot een samenwerking te dwingen (Steenhuis, 2007, pp. 282-289).

In Zuid-Holland kwam nog een ander plan tot stand dat gezien kan worden als een streekplan. In 1931 publiceerde de directeur Openbare Werken in Delft, J. de Booij, het 'Uitbreidingsplan van Delft, bezien in verband met de Uitbreiding der omgeving'. Op de kaart is te zien dat de uitbreiding van Delft in verband is gebracht met die van Rotterdam en Den Haag. De Booij benadrukte in de toelichting dat het niet de intentie was de betrokken gemeenten in hun uitbreiding te beïnvloeden en dat het plan enkel was opgesteld om aan de uitbreiding van Delft enige richtlijnen te geven.³ Toch kan het plan, dat in opdracht van de gemeente Delft is opgesteld door het bureau van M.J. Granpré Molière, P. Verhagen en A.J.Th. Kok, worden beschouwd als een streekplan voor de as Den Haag – Delft – Rotterdam. Hoe dit 'streekplan' zich verhoudt tot de Commissie van Advies voor de Uitbreidingsplannen in Zuid-Holland is onduidelijk. Het archief van

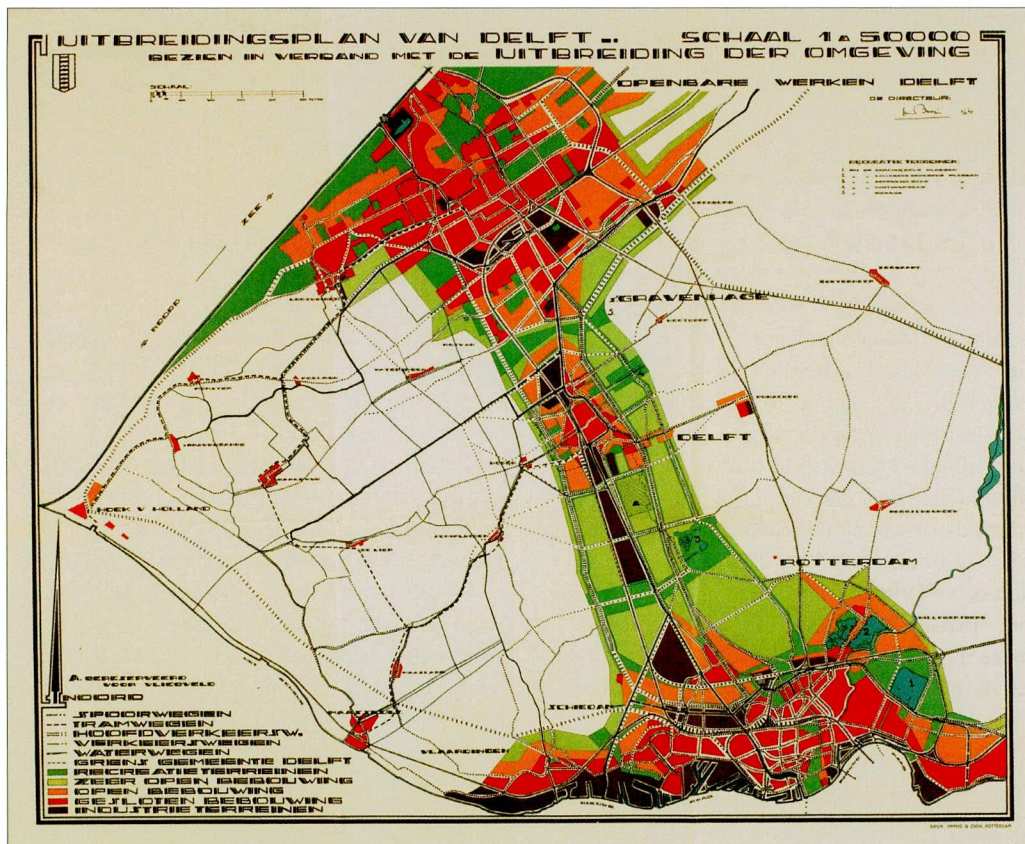
de commissie is bij het bombardement op het Bezuidenhout in Den Haag op 3 maart 1945 verloren gegaan. Maar afgaande op de publicaties die Bakker Schut schreef over de geschiedenis van de streekplannen in Nederland en de artikelen over de Delftse plannen uit 1930 lijkt het initiatief van de gemeente Delft op zichzelf te staan (Bakker Schut, 1944; De Booij, 1931; Van Hylckama, 1931).

REGIONALE PLANNING IN NEDERLAND

De ontwikkelingen in Zuid-Holland staan uiteraard niet op zichzelf. Na het Internationaal Stedebouwcongres in 1924 werd het gewestelijk plan in heel Nederland beschouwd als hét instrument om de snelle veranderingen in het landschap te sturen en vorm te geven. De factoren die de noodzaak van de regionale planning hadden doen ontstaan waren in heel Europa nagenoeg overal dezelfde, de wijze waarop het vraagstuk zich voordeed was daarentegen zeer uiteenlopend: een miljoenenstad die door de sterke groei langzamerhand de hele provincie nodig had voor haar expansie,

Plankaart 'Streekplan IJsselmonde', 1938 (overgenomen uit: Streekplan IJsselmonde).

Plankaart 'Uitbreidingsplan van Delft, gezien in verband met de Uitbreiding der omgeving', 1931 (bron: Beeldbank Rotterdam).

een industriegebied dat door de vestiging van industrieën in enkele decennia een bonte lappendeken van industriële bedrijven en opkomende industriestadjes was geworden, enkele grote steden – omgeven door een krans van voorsteden – die dusdanig dicht op elkaar lagen dat er steeds sterkere gemeenschappelijke belangen waren ontstaan of een aaneenschakeling van villaparken die als een olievlak van uitdijende bebouwing het nog bestaande platteland opslokten ('Rapport betreffende het gewestelijke plan', 1925, pp. 341, 342).

Net als in Zuid-Holland werden in de meeste andere provincies – mede onder druk van lokale en provinciale bestuurders – in de tweede helft van de jaren 1920 streekplancommissies

ingesteld. De commissies startten een grondig en langdurig onderzoek naar de streek of gaven externe stedenbouwkundige bureaus de opdracht een streekplan op te stellen. Door het ontbreken van wettelijke regelingen hadden de plannen, waarvan in de jaren 1920 al verschillende informele varianten waren ontstaan, geen schijn van kans. In 1931 kreeg het gewestelijk plan met een wijziging in de Woningwet een formele status. Dat wil zeggen dat het nog altijd op basis van vrijwillige samenwerking tussen gemeenten tot stand moest komen, maar als het eenmaal was goedgekeurd door Gedeputeerde Staten had het een bindende werking (Woningwet artikel 44-50, in: Kruseman, 1932, pp. 32-36).

Deze wetswijziging van 1931 bleek een volslagen mislukking. Met de invoering van de nieuwe regeling was geen rekening gehouden met het feit dat een streekplan niet alleen intercommunale belangen, maar ook bovengemeentelijke (regionale, provinciale en nationale) belangen moest dienen. Veel provincies ontdoken de wet, waardoor de plannen niet officieel konden worden vastgesteld. Elders werd de wet wel gevolgd, maar ontstonden eindeloze vertragingen als gevolg van onenigheid tussen gemeenten die tegengestelde belangen hadden. In 1944 was slechts één (klein) streekplan door zowel Gedeputeerde Staten als het Rijk goedgekeurd: dat voor Zeeuws-Vlaanderen (Bakker Schut, 1944, pp. 44-45). Met de oprichting van de Rijksdienst voor het Nationale Plan in 1941 kwam er een einde aan de vrijblijvendheid: de Rijksdienst stelde het opstellen van regionale plannen verplicht. Deze moesten voldoen aan door de Dienst uitgevaardigde richtlijnen. Dit betekende een

doorbraak voor de regionale planning die tot dan toe nog slechts moeizaam van de grond was gekomen. De taken van bestaande (sub) streekplancommissies werden overgenomen door Provinciale Planologische Diensten (PPD) die vanaf de jaren 1950 de werkzaamheden aan de regionale plannen weer oppakten. Zuid-Holland werd aanvankelijk ingedeeld in veertien streekplangebieden. Voor twaalf ervan is door de PPD een streekplan vastgesteld, de meeste tussen 1960 en 1973. In 1978 verscheen het eerste officiële streekplan Zuid-Holland-West.

PROPAGANDA VOOR HET GEWESTELIJK PLAN

Het vooronderzoek van Van Lohuizen, dat in 1929 in Den Haag en Rotterdam tentoongesteld werd, leidde niet direct tot streekplannen voor de regio Zuid-Holland-West. Wel werd in navolging van Van Lohuizen tal van analyses opgesteld, die door streekplancommissies of externe stedenbouwkundige bureaus in

De Rotterdammeren aan het einde van de twintigste eeuw. Het oorspronkelijke landschap is aanmerkelijk veranderd (foto: Sky Pictures luchtfotografie, Goes).

(niet gepubliceerde) streekplanrapporten zijn neergelegd. Van al het voorbereidende werk dat is verricht, zo schreef Bakker Schut in 1944, is zo weinig doorgedrongen tot de buitenwereld. De propagandistische waarde van deze plannen en rapporten werd onvoldoende beseft. Dit was juist het tegenovergestelde van hetgeen wat volgens hem belangrijk was: *het wekken van belangstelling in ruimen kring*.

Bakker Schut was ervan overtuigd dat de regionale planning alleen een succes kon worden wanneer iedereen zich bewust is van nut en noodzaak ervan. De intentie van de tentoonstelling Gewestelijk plan Zuid-Holland-West was dan ook vooral propagandistisch: het onder de aandacht brengen van de noodzaak van een gewestelijke plan. Het was één van de vele initiatieven die sinds 1924 door onder meer Bakker Schut en Hudig zijn ondernomen om hun ideeën over regionale planning op de kaart te zetten. Na 20 jaar voorbereidend werk werden hun inspanningen bekroond met de instelling van de Rijksdienst voor het Nationale Plan. Van Lohuizens vooronderzoek is tevens van grote betekenis geweest voor de professionalisering en verwetenschappelijking van de stedenbouw. Toen hij zeven jaar in dienst was bij de Rotterdamse Woningdienst, waar hij onder meer werkte aan het annexatieplan voor Rotterdam uit 1927, solliciteerde Van Lohuizen bij de Afdeling Stedenbouw en Stadsontwikkeling van de Dienst Publieke Werken in Amsterdam. In zijn sollicitatiebrief verwees hij met nadruk naar zijn onderzoek voor de regio Zuid-Holland-West. Van Lohuizen werd in 1928 aangenomen als stedenbouwkundig onderzoeker bij de Amsterdamse dienst, waar hij samen met C. van Eesteren – vanaf 1929 hoofd van de afdeling Stadsontwikkeling – werkte aan het Algemeen Uitbreidingsplan (AUP) van Amsterdam (Van der Valk, 1990, p. 64). Het stedenbouwkundig onderzoek dat Van Lohuizen verrichtte voor het AUP vormde één van de voornaamste redenen voor het CIAM, de Franse afkorting van de internationale congressen voor het Nieuwe Bouwen die van 1928 tot 1959 werden gehouden, om Van

Eesteren te vragen het vierde CIAM-congres te organiseren. Tijdens dit congres, dat in 1933 plaatsvond, stond het vergelijkend stedenbouwkundig onderzoek centraal (Somer, 2014, pp. 274-309). Ondanks dat Van Lohuizen officieel geen deel uitmaakte van de Nederlandse CIAM-groep, heeft zijn onderzoek een grote bijdrage geleverd aan dit congres.

The Regional Plan for Zuid-Holland-West
In the spring of 1929 an exhibition of the Regional Plan for Zuid-Holland-West, the western part of the Dutch province of Zuid-Holland, was opened in The Hague. Unlike suggested by the exposition's title, the presentation was not about a plan, but about a survey: a set of data to be used as the basis for the design of a regional plan. In the Netherlands the results of this kind of research had never been shared with the public before. The survey did not lead directly to the drafting of a regional plan for the region, but following the survey, two (unpublished) research reports for a regional plan for IJsselmonde en Westland were drawn up. The exhibited survey has also been of important relevance to the professionalization and scientific approach of urban and regional planning.

NOTEN

1. In het boek *Gewestelijke plannen* van G.A. Poelje werden de vijftal kaarten en de grafiek die op de tentoonstelling te zien waren, samen met een toelichting van Van Lohuizen gepubliceerd. Van Poelje, 1925, pp. 2-5. Van Lohuizen, 1925.
2. De lezing van Bakker Schut werd in 1929 gepubliceerd in het tijdschrift *Gemeentebestuur*, Bakker Schut, 1929, pp. 321-343.
3. De Booij, 1931. Bij het artikel van De Booij staat alleen een uitsneden van het plan. Het hele plan werd in hetzelfde jaar gepubliceerd in het artikel van Van Hylckama: Van Hylckama, 1931.

LITERATUUR

- BAKKER SCHUT, P. (1924). De noodzaak van gewestelijke uitbreidingsplannen in Nederland. In: Tijdschrift voor Volkshuisvesting en Stedebouw, jg. 5, nr. 6, pp. 133-138.

- BAKKER SCHUT, P. (1925). Verslag van het verhandelde op het congres der Vereniging van Nederlandsche Gemeenten en het Nederlandsch Instituut voor Volkshuisvesting en Stedebouw, te Amsterdam. Gehouden op zaterdag 31 oktober 1925. In: Gemeentebestuur, jg. 5, p. 612.
- BAKKER SCHUT, P. (1929). Over gewestelijke plannen en de urgentie van zulk een plan in het westen van Zuid-Holland. In: Gemeentebestuur, jg. 9, nr. 7, pp. 321-343.
- BAKKER SCHUT, P. (1929). Over gewestelijke plannen en de urgentie van zulk een plan in het westen van Zuid-Holland. In: Tijdschrift voor Economische Geografie, jg. 19, nr. 8/9, pp. 326-329, 363-372.
- BAKKER SCHUT, P. EN F. BAKKER SCHUT (1944). Planologie: van uitbreidingsplan over streekplan naar nationaal plan. Gorinchem, Noorduijn.
- BLOEMERS, H.P.J. (RED.) (1930). De Woningwet 1902-1929. Gedenkboek samengesteld ter gelegenheid van de tentoonstelling gehouden te Amsterdam 18-27 October 1930, Amsterdam. Nederlands Instituut voor Volkshuisvesting en Stedebouw.
- BOOIJ, J. DE (1931). Het uitbreidingsplan van Delft, mede bezien in verband met de omgeving. In: Tijdschrift voor Volkshuisvesting en Stedebouw, jg. 12, nr. 1, pp. 7-15.
- BOSMA, K. (1993). Ruimte voor een nieuwe tijd: vormgeving van de Nederlandse regio 1900-1945. Rotterdam, NAI.
- Gewestelijk plan Zuid-Holland-West; geschreven toelichting bij de tentoonstelling op 29 maart-6 april 1929 te Den Haag (1929). Den Haag, Dienst Stedebouw en Volkshuisvesting.
- Gewestelijk plan Zuid-Holland West. In: Nieuwe Rotterdamse Courant, zondag 5 mei 1929.
- Gewestelijk plan Zuid-Holland-West: Een belangwekkende tentoonstelling. In: Het Vaderland, donderdag 25 maart 1929.
- HYLCKAMA, L.H.E. VAN (1931). Het ontwerp-uitbreidingsplan voor Delft en een ontwerp-streekplan voor Den Haag-Delft-R'dam. In: Bouwbedrijf, jg. 8, nr. 5, pp. 75-79.
- Internationaal Stedebouwcongres Amsterdam 1924. Deel II. Verslag (1924). Amsterdam, Van Munster.
- KEMMERS, W.H. (2000). Het streekplan Westland en de Commissie voor Westlandse belangen. In: Historisch Jaarboek Westland, jg. 13, pp. 5-18.
- KRUSEMAN, J. (1932). Woningwet. Wijzigingswet van 9 juli 1931, STBL. No. 266. Haarlem, H.D. Tjeenk Willink & zoon N.V.
- LOHUIZEN, TH.K. VAN (1925). Concentratie en deconcentratie: de bevolkingsbeweging in de stedelijke invloedssfeer Holland-Utrecht 1869-1920. In: Tijdschrift voor Economische Geografie, jg. 16, pp. 341-350.
- POELJE, G.A. VAN (1925). Gewestelijke plannen. Alphen aan de Rijn, Samsom.
- Rapport betreffende het gewestelijke plan (1925). Vereniging van Nederlandsche Gemeenten en Nederlandsch Instituut voor Volkshuisvesting en Stedebouw. In: Gemeentebestuur, jg. 5, nr. 10, pp. 337-379.
- SOMER, K. (2014). Collectivity, Guidance and Dedication. Van Eesteren and his Fellow Campaigners. In: E. VAN ES, E.A. (RED.). Atlas of the functional city – CIAM 4 and Comparative Urban Analysis. Bussum, Thoth, pp. 274-309.
- STEENHUIS M. (2007). Stedenbouw in het landschap. Pieter Verhagen (1882-1950). Rotterdam, NAI.
- VALK, A. VAN DER (1990). Het levenswerk van Th. K. van Lohuizen 1890-1956. De eenheid van het stedebouwkundige werk. Delft, Delftse Universitaire Pers.